

Albin Głowacki

STRUKTURA, ZAKRES DZIAŁANIA I LICZEBNOŚĆ
TERENOWYCH OGNIW ZWIĄZKU PATRIOTÓW POLSKICH W ZSRR

ZARZĄD OBWODOWY

W hierarchii organizacyjnej Związku Patriotów Polskich (ZPP) najwyższą instancją terenową był zarząd obwodowy¹. W myśl zaleceń Zjazdu ZPP (czerwiec 1943 r.) i późniejszych (marzec 1944 r.) instrukcji organizacyjnych aparatu wykonawczego Zarządu Głównego ZPP powoływano go w zasadzie w obwodach, republikach autonomicznych, bądź w republikach związkowych nie podzielonych na obwody, gdzie zamieszkiwało przynajmniej 500 obywateli polskich. Jednocześnie uchwały Zjazdu upoważniały Prezydium ZG ZPP do tworzenia jednego wspólnego zarządu obwodowego dla kilku obwodów administracyjnych lub republik, bądź też na odwrót: do ustalenia kilku zarządów obwodowych w obwodzie lub republice, a nawet do wyznaczenia tym zarządom zasięgu działania nie pokrywającego się z terytorium danej jednostki administracyjnej ZSRR². Powyższe sugestie wynikały z troski o jak najdalej idące ułatwienie pracy organizacyjnej zarządów, co też następnie było elastycznie stosowane w praktyce³.

¹ Poniższe rozważania stanowią kontynuację problematyki poruszonej w artykule: A. Głowacki, *Uwagi o tworzeniu terenowych struktur organizacyjnych Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943—1945)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1986, Folia historica 24, s. 69—88.

² Centralne Archiwum Komitetu Centralnego PZPR (dalej: CA KC), zespół: Związek Patriotów Polskich (dalej: ZPP), sygn. 216/2, k. 116; Archiwum Akt Nowych, zespół: Związek Patriotów Polskich w ZSRR 1943—1946 (dalej: AAN, ZPP), sygn. 2, s. 46.

³ Odstępstwa od przyjętych schematów organizacyjnych wynikały m. in. z powodu trudności komunikacyjnych, dużej odległości od „własnej” stolicy obwodu i niewielkiej liczby ludności polskiej. I tak rejon kurdajski, należący administracyjnie do obw. dżambulskiego (Kazachska SRR), został — za zgodą ZG ZPP — podpo-

Instancjami ZPP, które działały na tym samym szczeblu hierarchii organizacyjnej co zarząd obwodowy i posiadały jego kompetencje, były zarządy republikańskie (w republikach autonomicznych oraz w Gruzińskiej SRR i Litewskiej SRR) i zarządy krajowe ZPP (w Barnaule, Krasnodarze, Krasnojarsku i Stawropolu — w RFSRR).

Zasadniczym zadaniem zarządu obwodowego ZPP było tworzenie, kierowanie i nadzór nad codzienną działalnością ogniw Związku na podległym mu terenie, w szczególności zaś współdziałał w:

- organizowaniu polskich instytucji opiekuńczo-wychowawczych i kulturalno-oświatowych;
- prowadzeniu akcji pomocy materialnej dla ludności polskiej;
- rozwijaniu szerokiej pracy polityczno-wychowawczej;
- nawiązaniu przyjaznych stosunków z władzami i społeczeństwem radzieckim⁴.

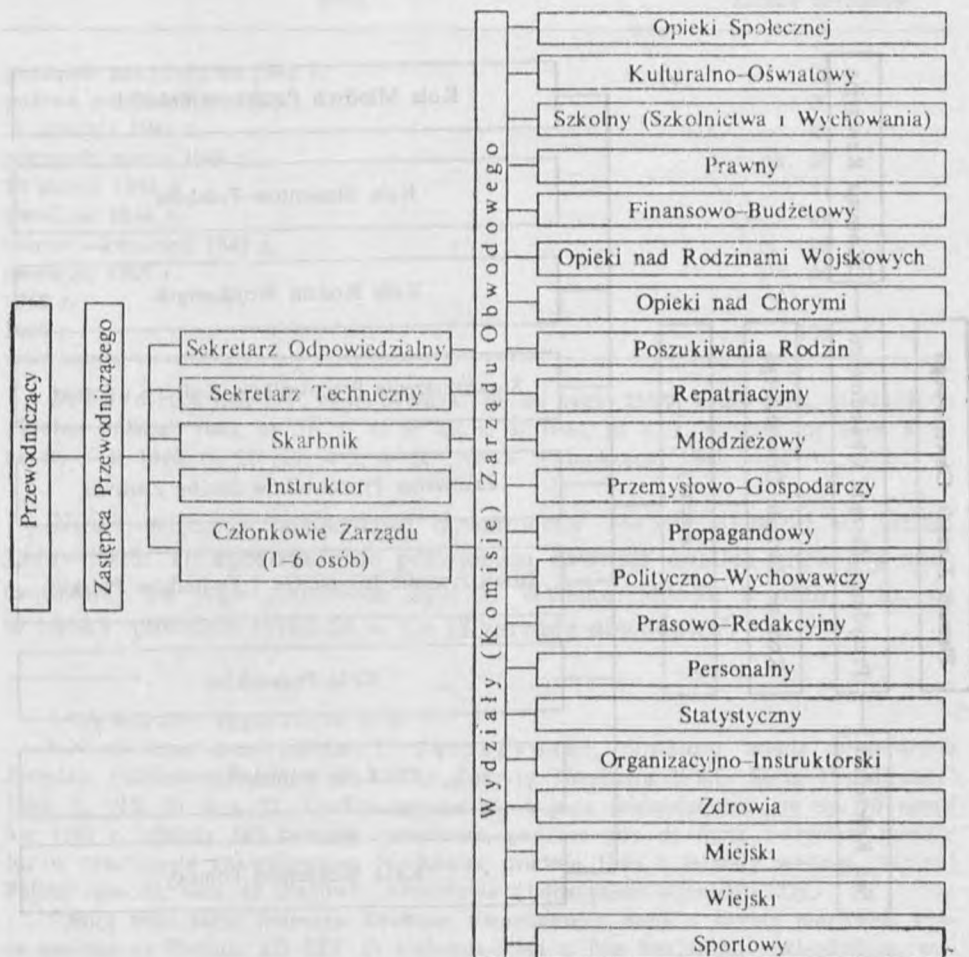
Zarządkowany zarządowi obwodowemu ZPP we Frunze (Kirgiska SRR), zaś obw. tałaski (Kirgiska SRR) przekazany został pod opiekę zarządu obwodowego w Dżambule, podobnie jak rejon kirowski (obw. frunzeński) (AAN, ZPP, sygn. 90, s. 8; sygn. 93, s. 79, 94). Zarząd obwodowy w Mołotowie (obecnie Perm, RFSRR) obejmował w pewnym okresie także Komi-Permiański Okręg Narodowościowy (tamże, sygn. 1062, s. 4, 79). Do obw. stalinabadzkiego (dziś Duszanbe, Tadżycka SRR) ZPP przyłączył dla swych potrzeb organizacyjnych obw. surchandaryjski z Uzbekiej SRR (tamże, sygn. 163, s. 1).

Słabo działającemu zarządowi obwodowemu ZPP w Moskwie podlegali Polacy mieszkający w Leningradzie oraz w obwodach: kalinińskim, tuskim, riazańskim, kalskim, nowogrodzkim (tamże, sygn. 147, s. 1; sygn. 1093, s. 4). Polacy z Pendżykentu (obw. leninabadzki, Tadżycka SRR) podlegali od 1 stycznia 1945 r. zarządowi obwodowemu ZPP w Samarkandzie (Uzbecka SRR), do której mieli po prostu bliżej (tamże, sygn. 140, s. 35). Zarząd obwodowy ZPP w Archangielsku (RFSRR) obejmował obszar Karelo-Fińskiej SRR (*Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. II, Warszawa 1975, s. 71). Do Zarządu obwodowego ZPP w Winnicy (Ukraińska SRR) należał od lipca 1945 r. Kamieniec Podolski (AAN, ZPP, sygn. 1361, s. 212). Na mocy uchwały Zarządu Republikańskiego ZPP w Tbilisi z 6 czerwca 1944 r. przemianowano zarząd lokalny ZPP w Kutaisi na zarząd na zachodnią Gruzję (od Przełęczcy Suramskiej do Morza Czarnego). Mimo że podział administracyjny Gruzińskiej SRR nie przewidywał podziału na obwody, przyznano mu kompetencje zarządu obwodowego. Przejściowo istniał też zarząd obwodowy na wschodnią Gruzję (tamże, sygn. 788, s. 6; sygn. 1404, s. 26—27).

W sprawie zmiany obszaru działania zarządy obwodowe ZPP zwracały się do ZG ZPP. Dotyczyło to np. obwodowego miasta Jarosławli (RFSRR), włączonego jako siedziba zarządu rejonowego ZPP do obw. kostromskiego (RFSRR). Wobec tego, że działacze z Kostromy nie byli w stanie — ze względu na warunki geograficzne — obsłużyć go, uwzględniono odnośną prośbę z Jarosławla i utworzono tam nowy zarząd obwodowy ZPP (tamże, sygn. 1005, s. 32).

⁴ CA KC, ZPP, sygn. 216/2, k. 116; AAN, ZPP, sygn. 2, s. 46; patrz też: tamże, sygn. 77, s. 49; sygn. 88, s. 68; sygn. 125, s. 73—82; sygn. 167, s. 5; sygn. 708, s. 65, 66; sygn. 874, s. 22; sygn. 1640, s. 402; „Wolna Polska” 1945, nr 16, s. 4.

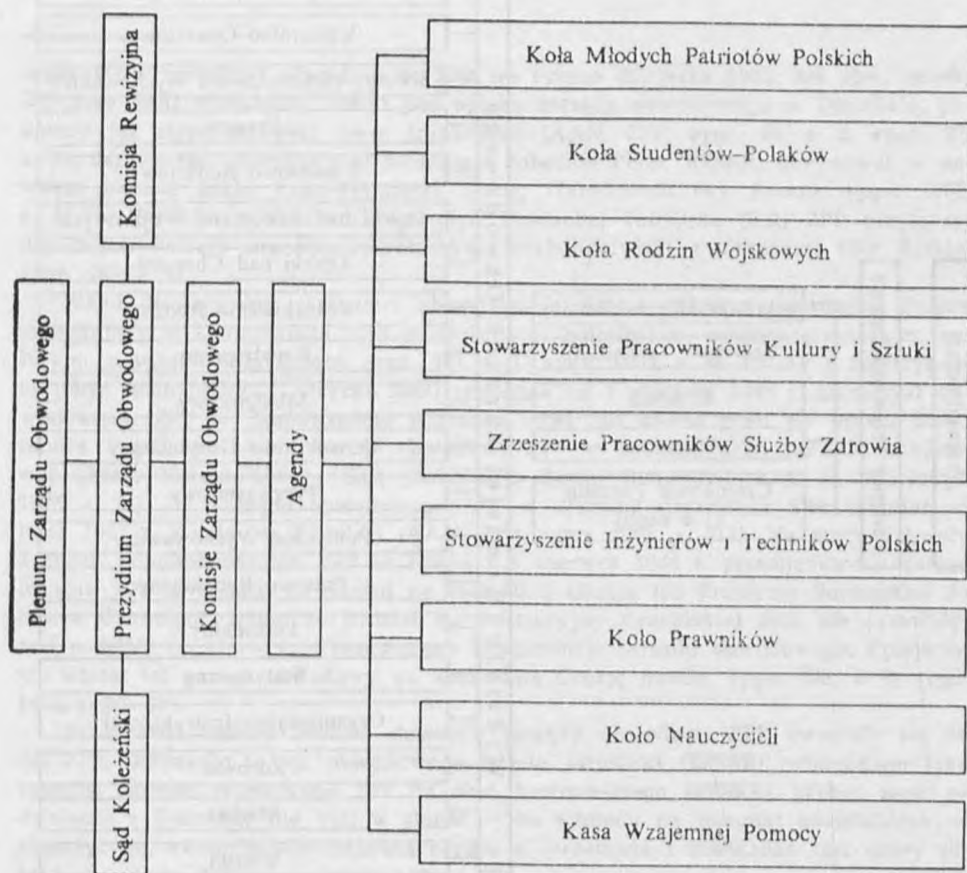
Przewidywano, że zarząd obwodowy (republikański, krajowy) będzie się składał z 5—9 osób, w tym z przewodniczącego, sekretarza, skarbnika i członków. Z dostępnego materiału archiwalnego można wysnuć wniosek, iż struktura zarządów obwodowych (a także ogniw niższych szczebli) nie została do końca ściśle określona. W praktyce istniała bowiem dość duża swoboda w tej mierze. W terenie wzorowano się zazwyczaj na organizacji aparatu wykonawczego ZG ZPP i samodzielnie w różnym czasie tworzone odpowiednie pionki pracy. Rzecz jasna, nie było to regułą. W zależności od potrzeb powoływano jednak niezbędne komisje „branżowe” (nosiły one czasem nazwy wydziałów, referatów lub sekcji). Miały one w zasadzie stały charakter, choć zdarzało się, iż reorganizowano je

Schemat 1. Struktura organizacyjna aparatu zarządu obwodowego ZPP

był likwidowany. Ich liczba, zakres obowiązków oraz wewnętrzna organizacja były różne w poszczególnych ośrodkach. Niewiele można by znaleźć takich zarządów obwodowych ZPP, których struktura byłaby jednakowa. Z tego powodu trudno jest zaprezentować jakiś klasyczny jej przykład. W zasadzie tylko dwie komisje: opieki społecznej i kulturalno-oświatowa funkcjonowały przy niemal wszystkich zarządach obwodowych ZPP.

Poniżej została przedstawiona (schemat 1 i 2) struktura obwodowej placówki ZPP, zawierająca praktycznie wszystkie ogniwa, jakie w ogóle w różnych okresach funkcjonowały w ramach wszystkich zarządów obwodowych ZPP w ZSRR. W ten sposób powstał prawie idealny zbiorczy model, który jednak nie istniał w rzeczywistości.

Schemat 2. Ogólna struktura organizacyjna zarządu obwodowego ZPP

Pierwsze obwodowe instancje ZPP powstały w sierpniu 1943 r. Na początku października 1943 r. istniało ich — według ówczesnych ocen centrali ZPP — już 26, zaś według stanu na dzień 25 marca 1944 r. — 51. Oznaczało to więc organizacyjne ujęcie przez ZPP 85% największych — znanych wtedy w ZG ZPP — skupisk obwodowych ludności z Polski⁵. Szczegółową ilustrację⁶ rozwoju sieci zarządów obwodowych ZPP przedstawia tab. 1.

Tabela 1

Zarządy obwodowe ZPP w ZSRR 1943—1946. Rozwój liczbowy

Data	Liczba zarządów
początek października 1943 r.	26
połowa października 1943 r.	30
31 grudnia 1943 r.	42
początek marca 1944 r.	ok. 50
25 marca 1944 r.	51
kwiecień 1944 r.	52
marzec—kwiecień 1945 r.	97
czerwiec 1945 r.	90 [?]
1946 r.	99
1946 r.	105

Źródło: CA KC, ZPP, sygn. 216/6, k. 30, 48; sygn. 216/9, k. 29; sygn. 216/34, k. 2; „Wolna Polska” 1943, nr 31, s. 4; nr 41, s. 3; 1944, nr 9, s. 4; 1945, nr 8—9, s. 6; nr 18, s. 4; 1946, nr 21—22, s. 2, 4—5; „Nowe Widnokreśli” 1945, nr 9—10, s. 2.

Widać więc, iż najbardziej dynamiczny rozwój nastąpił w latach 1944—1945. To spostrzeżenie potwierdza również analiza aneksu i sporządzonej na jego podstawie tab. 2. Wynika jednak z nich i to, że w 1943 r. powstało tylko 28, a nie 42 zarządy obwodowe⁷.

⁵ CA KC, ZPP, sygn. 216/34, k. 2.

⁶ Nieco inne dane podaje I. Jałoszyński, *Struktura władz terenowych Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Zeszyty Naukowe WAP. Seria Historyczna” 1962, R. VIII, nr 6, s. 71. Trudno zgodzić się z jego stwierdzeniem, że np. 10 sierpnia 1946 r. istniały 103 zarządy obwodowe, podczas gdy *de facto* wszystkie zostały już w tym czasie zlikwidowane. Na koniec grudnia 1943 r. istniały według „Wolnej Polski” nie 32, lecz 42 placówki obwodowe (Jałoszyński wymienia 32).

⁷ Miał więc rację Bolesław Drobner, kwestionując dane o liczbie placówek, które podano na Plenum ZG ZPP 13 kwietnia 1944 r. Nie bez ironii stwierdził on wówczas: „Jeśli piszecie w rezolucji, że mamy 73 organizacje, to dodajcie jeszcze 50 dla zagranicy — to będzie efektywniejsze” (CA KC, ZPP, sygn. 216/6, s. 30, 66).

Tabela 2

Rozwój liczbowy zarządów obwodowych ZPP wg republik związkowych 1943—1945

Nazwa republiki	Liczba zarządów obwodowych powstałych w roku			Ogółem
	1943	1944	1945	
Rosyjska FSRR	16	25	4	45
Ukraińska SRR	—	7	11	18
Kazachska SRR	2	11	4	17
Uzbecka SRR	7	4	—	11
Kirgiska SRR	—	4	1	5
Turkmeńska SRR	—	3	1	4
Gruzińska SRR	1	2	—	3
Tadżycka SRR	2	—	—	2
Litewska SRR	—	1	—	1
Armeńska SRR	—	1	—	1
Azerbejdżańska SRR	—	1	—	1
Razem	28	59	21	108

Zródło: jak w Aneksie. Niektóre zarządy obwodowe istniały przejściowo i były likwidowane m. in. w związku z przesiedleniem.

Z tab. 2 wynika, że w 1943 r. utworzono 26,0%, w 1944 r. — 54,6%, zaś w 1945 r. — 19,4% spośród wszystkich zarządów obwodowych ZPP, jakie w ogóle działały na terytorium ZSRR. Stosunkowo najszybciej ujęto w ramy organizacyjne obwodowe centra Tadżyckiej, Uzbeckiej i Gruzińskiej SRR.

Należy nadmienić, że potrzeba powoływania coraz to nowych zarządów obwodowych ZPP wynikała nie tylko z powodu przesiedlenia w 1944 r. Polaków na obszary Ukraińskiej i Rosyjskiej Federacyjnej SRR o bardziej sprzyjających warunkach klimatycznych, ale również z faktu dostosowania się do dokonanych zmian w podziale administracyjnym ZSRR. Dotyczy to głównie roku 1944, kiedy to pojawiły się nowe centra obwodowe, takie jak np. Włodzimierz, Kostroma, Tiumeń (RFSRR), Chersoń (Ukraińska SRR), Kokczetaw (Kazachska SRR)⁸. Ponadto podnoszono do rangi zarządów obwodowych niektóre zarządy miejskie lub rejonowe (np. Krasnowodzk — Turkmeńska SRR, Kutaisi — Gruzińska SRR, Kokanda — Uzbecka SRR, Ust'-Kamienogorsk — Kazachska SRR)⁹.

Nawet pobieżna analiza pracy zarządów obwodowych ZPP pozwala

⁸ AAN, ZPP, sygn. 95, s. 65; sygn. 105, s. 12.

⁹ Tamże, sygn. 97, s. 47; sygn. 125, s. 69; sygn. 178, s. 1; sygn. 1404, s. 26—27; sygn. 1882, Protokoły posiedzeń z 27 grudnia 1944 r. i 12 stycznia 1945 r., nlb.

na sformułowanie wniosku, że zbyt wiele spośród nich ograniczało zainteresowania, zwłaszcza w latach 1943—1944, głównie do obszaru swych siedzib, co prowadziło czasem do upadku działalności ZPP w rejonach¹⁰. Z myślą o zmianie tej nieprawidłowości i w trosce o możliwie pełną reprezentację interesów ludności polskiej całego obwodu, do zarządów obwodowych ZPP powoływano aktywistów z rejonów¹¹. Jednak nie zawsze dawało to spodziewany efekt, gdyż istniały określone trudności w zwalnianiu się społeczników z pracy zawodowej oraz w ich kontaktach z siedzibą obwodu. Najlepszym, bo dającym konkretne efekty, rozwiązaniem stały się w tej sytuacji częste wyjazdy etatowych pracowników zarządu obwodowego w teren oraz konferencje aktywu obwodowego.

W pracy obwodowych instancji ZPP można wyodrębnić z grubsza następujące okresy:

— okres wstępnej pracy organizacyjnej (nawiązanie kontaktów z władzami radzieckimi, werbunek członków, organizowanie zarządów rejonowych i kół ZPP, uruchomienie komisji zarządu obwodowego);

— stopniowy rozwój rzeczywistej działalności organizacji wśród członków (masowe akcje polityczne, kulturalno-oświatowe i opiekuńcze, ale głównie w stolicy obwodu);

— szybki rozwój ilościowy organizacji i jej planowa, wszechstronna praca po konferencji obwodowej (republikańskiej);

— przygotowanie i przeprowadzenie akcji powrotu ludności polskiej do kraju oraz likwidacja ZPP¹².

Także i ten podział ma charakter umowny i w szczególności nie dotyczy wszystkich placówek obwodowych ZPP, zwłaszcza tworzonych w 1945 r. Przyjęcie jako cezury terminu konferencji obwodowej aktywu ZPP (różnego w poszczególnych ośrodkach) jest uzasadnione m. in. tym, że stanowiły one przełomowe wydarzenie w życiu organizacji terenowych, jak również i tym, że kończyły okres istnienia władz tymczasowych. Na forum konferencji dotychczasowe, odgórnie powołane władze składały sprawozdania, zgłaszano wnioski o udzielenie im absolutorium oraz konstituowano nowe — już w wyniku wyborów. Akcja ta była prawdopodobnie etapem przygotowawczym do (niedoszłego) II Zjazdu ZPP¹³.

¹⁰ Tamże, sygn. 39, s. 87; sygn. 55, s. 264; sygn. 756, k. 97.

¹¹ Tamże, sygn. 94, s. 28; sygn. 104, k. 10—11; sygn. 121, s. 88. Z omówionych powodów zarząd obwodowy ZPP dla obwodu irkuckiego został przeniesiony z Tajszetu do Tułunu, gdzie przebywało największe skupisko Polaków (CA KC, ZPP, sygn. 216/10, k. 20; AAN, ZPP, sygn. 101, s. 70).

¹² AAN, ZPP, sygn. 125, s. 68—69, 73, 74. I. Jałoszyński podaje inną periodyzację, która nie wydaje się przekonująca w odniesieniu do działalności terenowych ogniw ZPP (Jałoszyński, *Struktura władz...*, s. 67).

¹³ AAN, ZPP, sygn. 77, s. 51—53; sygn. 94, s. 141; sygn. 102, s. 63; sygn. 1353, s. 11.

Instancje obwodowe ZPP miały decydujący wpływ na zakres i treść pracy aktywu na podległym im obszarze. Biorąc to pod uwagę, aparat wykonawczy ZG ZPP wykorzystywał doświadczenia przodujących obwodów i popularyzował je w materiałach instruktażowych oraz w prasie polskojęzycznej (stałe rubryki: *Kronika ZPP*, następnie *Z życia Polaków w ZSRR i Z obwodów — w „Wolnej Polsce”*).

ZARZĄD MIĘDZYREJONOWY (PODOBWÓD)

Instancje międzyrejonowe ZPP, których istnienia nie przewidywały instrukcje ZG ZPP¹⁴, były tworzone stosunkowo rzadko i w zasadzie na okres przejściowy. Terenem ich działania, jak sugeruje choćby sama ich nazwa, pozostawało kilka rejonów. Zakres pracy i struktura były niemal identyczne jak w przypadku zarządów rejonowych. Zarządy międzyrejonowe istniały w następujących miastach: Arzamas (obw. gorkowski), Dawlekanowo (Bazkirskia ASRR), Kostroma, Tara (obw. omski) — RFSRR, Tałas — Kirgiska SRR i Turkiestan (obw. czymkencki) — Kazachska SRR¹⁵.

ZARZĄD MIEJSKI

W myśl instrukcji organizacyjnej ZG ZPP z marca 1944 r.¹⁶ zarząd miejski winien być powoływany w miastach wydzielonych, zamieszkałych przez minimum 200 obywateli polskich. Terenem jego działania były również przyległe obszary, administracyjnie związane z danym miastem. Zarząd miejski podlegał organizacyjnie właściwemu zarządowi obwodowemu (krajowemu, republikańskiemu) ZPP. Jego instrukcje, jak też wskazówki i zarządzenia ZG ZPP, ustalały zasadnicze kierunki pracy zarządu miejskiego. Tryb jego powoływania był początkowo niemal identyczny, jak w przypadku placówek obwodowych: ZG ZPP lub upoważniona niższa instancja (zarząd republikański lub obwodowy) miały powoływać Komitet Organizacyjny, który po dokonaniu odpowiednich

¹⁴ W okresie od stycznia do sierpnia 1944 r. istniały też inne jednostki terytorialne, nie przewidziane w wytycznych organizacyjnych aparatu wykonawczego ZG ZPP. Np. w Bazkirskiej ASRR funkcjonowały wówczas przejściowo trzy okręgi ZPP (Ufa, Iszymbaj, Dawlekanowo), AAN, ZPP, sygn. 1219, s. 38.

¹⁵ Tamże, sygn. 93, s. 85; sygn. 105, s. 13; sygn. 128, s. 43; sygn. 144, s. 19 i nast.; sygn. 151, s. 6, 23; sygn. 176, s. 2; sygn. 780, s. 4; sygn. 941, s. 1, 7; sygn. 1105, s. 3; sygn. 1113, s. 5; sygn. 1219, s. 38; sygn. 1480, k. 2 i nast.; sygn. 1498, s. 24, 27.

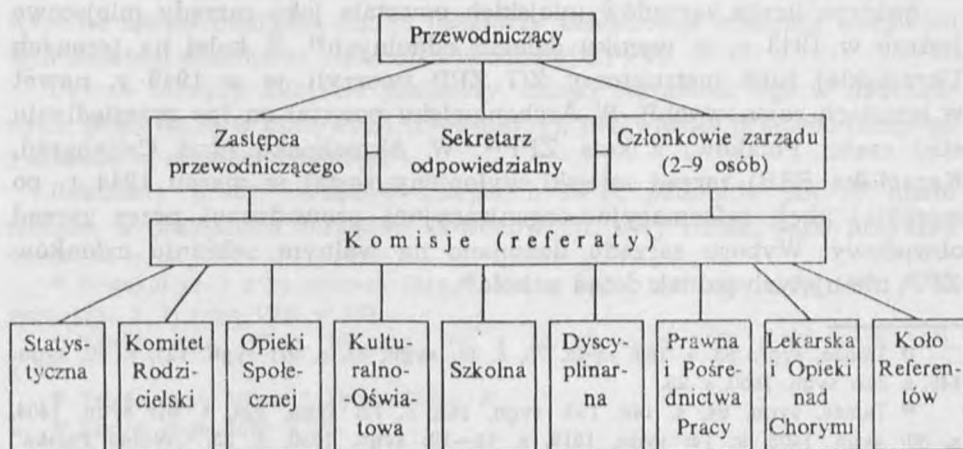
¹⁶ O pracy organizacyjnej w organizacjach ZPP, tamże, sygn. 2, k. 46.

przedsięwzięć, pracował jako tymczasowy zarząd miejski. W jego strukturze przewidywano funkcje przewodniczącego, sekretarza, skarbnika i dwóch członków. W praktyce ukształtowała się ona w nieco bardziej rozbudowanej formie, co ilustrują schematy 3 i 4. Także i tutaj stanowią one modele prawie idealne, uzyskane jako swego rodzaju suma bardzo zróżnicowanych struktur organizacyjnych zarządów miejskich ZPP.

Zarządy dzielnicowe ZPP powoływano raczej sporadycznie, w zasadzie tylko w przypadku dużej liczby obywateli polskich na terenie danego miasta¹⁷. Ich funkcjonowanie bardzo wydatnie usprawniało pracę zarządu miejskiego, jako że w większości same bezpośrednio nadzorowały pracę kół ZPP.

W miarę rozwoju działalności niektóre zarządy miejskie ZPP organizowały miejskie konferencje aktywu lub ogólne jego zebrania, niekiedy także z udziałem przedstawicieli ZG ZPP. Tego rodzaju spotkania stanowiły ważny etap na drodze do usprawnienia pracy organizacyjnej ZPP na terenie miast¹⁸.

Z materiału archiwalnego wynika dość jednoznacznie, że ideą, która decydowała w praktyce o tworzeniu zarządów miejskich, było początkowo pragnienie odciążenia zarządów obwodowych (republikańskich) i przejęcia od nich, jeśli taki prowadziły, pionu pracy w mieście. Tak się bowiem składało, że wobec braku placówek ZPP, obejmujących swym działaniem tylko miasto (siedzibę obwodu, kraju, republiki), lukę tę próbowały, z różnym skutkiem, wypełniać zarządy obwodowe (i równorzędne). Ra-

Schemat 3. Struktura organizacyjna aparatu wykonawczego zarządu miejskiego ZPP

¹⁷ Tamże, sygn. 59, s. 26; sygn. 96, s. 25—26; sygn. 1796, s. 70—73.

¹⁸ Tamże, sygn. 82, s. 24; sygn. 874, s. 27; sygn. 1130, nlb.

Schemat 4. Struktura organizacyjna zarządu miejskiego ZPP

czej rzadko udawało się im pomyślnie godzić działalność zarówno w mieście, jak i w obwodzie. Przeważnie zaniedbywano jeden z tych obszarów. W tym kontekście godnym podkreślenia jest fakt, że w obwodach Uralu i zachodniej Syberii zarządy miejskie ZPP istniały w 1945 r. już we wszystkich ośrodkach obwodowych¹⁹.

Inspiracją w tworzeniu zarządów miejskich w miastach wydzielonych były, oprócz instrukcji ZG ZPP, również zalecenia terenowych konferencji aktywu ZPP oraz inicjatywy instruktorów ZG ZPP²⁰.

Znaczna liczba zarządów miejskich powstała jako zarządy miejscowe jeszcze w 1943 r. w wyniku działań oddolnych²¹. Z kolei na terenach Ukraińskiej SRR instruktorzy ZG ZPP tworzyli je w 1945 r. nawet w miastach rejonowych²². W Archangielsku powstał on (po przesiedleniu stąd części Polaków) z koła ZPP²³. W Akmolińsku (dziś Celinograd, Kazachska SRR) zarząd miejski wyłoniony został w marcu 1944 r. po szerokiej akcji informacyjno-organizacyjnej prowadzonej przez zarząd obwodowy. Wyboru zarządu dokonano na walnym zebraniu członków ZPP, nie ujętych jednak dotąd w koła²⁴.

¹⁹ Tamże, sygn. 55, s. 265; sygn. 75, s. 47; sygn. 93, s. 97; sygn. 123, s. 80, sygn. 146, s. 207; sygn. 1850, s. 25.

²⁰ Tamże, sygn. 94, s. 146, 159; sygn. 162, s. 12; sygn. 924, s. 61; sygn. 1404, s. 80; sygn. 1405, k. 14; sygn. 1519, s. 11–12; sygn. 1850, s. 25; „Wolna Polska” 1945, nr 30, s. 4.

²¹ AAN, ZPP, sygn. 74, s. 31; sygn. 1404, s. 1.

²² Tamże, sygn. 150, s. 1.

²³ Tamże, sygn. 61, s. 5; „Wolna Polska” 1945, nr 27–28, s. 6.

²⁴ AAN, ZPP, sygn. 55, s. 265.

Czynnikiem przyspieszającym tworzenie zarządów miejskich była instrukcja ZG ZPP wydana w drugim półroczu 1944 r. Wyraźnie ożywiła ona działalność zarządów obwodowych ZPP w tym kierunku²⁵.

Sam fakt wyłonienia zarządu miejskiego nie zawsze oznaczał przejęcie przezeń od razu części pracy zarządu obwodowego. W Gorkim, Stawropolu i Czymbkencie były one np. przez pewien czas fikcją i dopiero podjęcie radykalnych kroków uzdrowiło sytuację²⁶. Konsekwencją niezadowolającej pracy zarządu miejskiego w Stalinabadzie (dziś Duszanbe, Tadżycka SRR) i usankcjonowaniem stanu istniejącego było utworzenie w grudniu 1944 r. w miejsce tegoż zarządu — wydziału miejskiego przy zarządzie obwodowym²⁷. Podobnie było w Taszkencie, gdzie przejściowo w 1944 r. (cztery miesiące) na miejsce zarządu miejskiego ZG ZPP powołał wydział miejski²⁸. Zarząd Główny zdecydował również o tym, że słabo pracujący zarząd obwodowy w Biegowacie (obw. taszkencki) przekształcono w końcu 1945 r. w zarząd miejski i oddano pod opiekę działaczy z Taszkentu²⁹.

Zarządy obwodowe nie tylko inicjowały tworzenie instancji miejskich ZPP, ale również kontrolowały i oceniały ich działalność, miały decydujący wpływ na obsadę personalną (bywało, że rozwiązywano źle pracujące i powoływano je w nowym składzie osobowym), a przez częste kontakty niosły praktyczną pomoc i wskazówki, przyczyniając się do uaktywnienia ich pracy politycznej, opiekuńczej i kulturalnej. Niejednokrotnie przedstawiciele zarządów obwodowych brali stały udział w posiedzeniach zarządów miejskich lub organizowali wspólne zebrania (członkowie zarządów miejskich składali na nich sprawozdania z pracy) oraz wspólne akcje. Zdarzało się, że niektórzy członkowie instancji miejskich byli zarazem członkami instancji obwodowej ZPP³⁰.

Pewne zarządy miejskie posiadały, dzięki staraniom ogniw nadrzędnych, pracowników etatowych (1—4 osoby), przeważnie przewodniczącego i sekretarza odpowiedzialnego³¹.

Rezultaty pracy zarządów miejskich ZPP, podobnie jak to miało miejsce w przypadku zarządów obwodowych, były różne. Jako przykład

²⁵ Protokół nr 3 z 24 czerwca 1944 r., tamże, sygn. 1146, nlb; sygn. 1498, s. 97; sygn. 1731, k. 1; sygn. 1906, s. 183.

²⁶ Tamże, sygn. 167, s. 10; sygn. 940, s. 54—55; sygn. 1150, s. 61; sygn. 1471, s. 22.

²⁷ Tamże, sygn. 163, s. 1; sygn. 1963, s. 51.

²⁸ Tamże, sygn. 1860, k. 73.

²⁹ Tamże, sygn. 1833, k. 28.

³⁰ Tamże, sygn. 75, s. 1, 5, 6; sygn. 82, s. 24; sygn. 90, s. 8; sygn. 96, s. 21; sygn. 162, s. 13; sygn. 874, s. 27; sygn. 940, s. 54—55; sygn. 1213; Księga protokołów zebrań Zarządu Miejskiego ZPP w Tiumentiu; sygn. 1762, k. 45, 52 i nast.

³¹ Tamże, sygn. 75, s. 6; sygn. 96, s. 21—23.

dobrej roboty i jednocześnie możliwości niech posłuży działalność zarządu miejskiego w Semipałatyńsku. Zdołano tam samodzielnie wypracować i wcielić w życie efektywny model kontaktów z kołami ZPP. Ustalono m.in. kalendarz ich zebrań, obsługiwanych przez członków zarządu miejskiego, oraz comiesięcznie organizowano spotkania kierowników kół ZPP całego miasta, na których omawiano sprawozdania i plany pracy. Utworzono też świetlicę, zorganizowano młodzież, słowem — prowadzono rzeczywistą działalność ku zadowoleniu i pożytkowi ogółu polskiej ludności miasta³².

Planowość w codziennej pracy i właściwe ułożenie kontaktów z kołami były charakterystyczne i dla innych, nielicznych jednak ośrodków miejskich³³.

ZARZĄD REJONOWY

Zgodnie ze wspomnianą już instrukcją ZG ZPP³⁴, instancje ZPP szczebla rejonowego winny być powoływane w tych rejonach, gdzie zamieszkiwało przynajmniej 200 Polaków. W razie, gdy liczba ta była mniejsza, dopuszczano możliwość tworzenia wspólnych zarządów rejonowych dla kilku sąsiadujących ze sobą rejonów. We wstępnym okresie funkcjonowania ZPP w terenie przedstawiciele ZG ZPP lub zarządu obwodowego (republikańskiego) powinni byli powoływać w rejonach Komitety Organizacyjne, będące faktycznie — do momentu wyboru władz — tymczasowymi zarządami rejonowymi ZPP.

Zarządy rejonowe podlegały właściwym zarządom obwodowym (krajowym, republikańskim) ZPP i wykonywały ich instrukcje oraz realizowały wytyczne centrali ZPP. W ich strukturze przewidywano funkcje przewodniczącego, sekretarza, skarbnika i dwóch członków. Przewodniczący winien był kierować całokształtem pracy zarządu i podległych mu kół oraz współuczestniczyć w kontroli polskich placówek kulturalno-oświatowych i opiekuńczo-wychowawczych, jak również w akcji pomocy materialnej dla obywateli polskich w ZSRR. Sekretarz miał — poza pracą typowo biurową (ewidencja członków, kół ZPP, prowadzenie korespondencji) — kierować i organizować działalność polityczną i kulturalną kół oraz rozpowszechniać polskie wydawnictwa. Był zastępcą przewodniczącego³⁵.

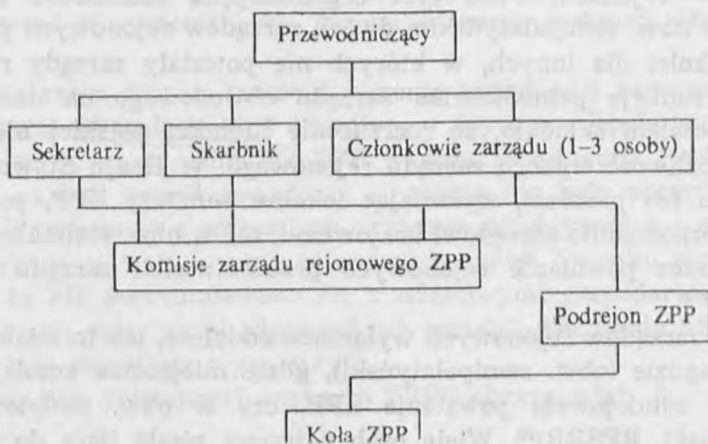
³² Tamże, sygn. 162, s. 16; „Wolna Polska” 1945, nr 36, s. 4.

³³ AAN, ZPP, sygn. 1534, k. 1—10 i nast.; sygn. 1738, k. 1—3.

³⁴ Tamże, sygn. 2, s. 45—46.

³⁵ Z czasem funkcjonowali obok siebie sekretarz techniczny i sekretarz odpowiedzialny.

Sprawy finansowe zarządu oraz instruktaż z tego zakresu dla kół leżały w gestii skarbnika. Przewidywano, że wszystkie funkcje w zarządach rejonowych w zasadzie pełni się społecznie.

Schemat 5. Struktura organizacyjna zarządu rejonowego ZPP

Zarządy rejonowe miały wypełniać ważną rolę, polegającą na zapewnieniu ścisłego związku wszystkich terenowych kół ZPP z właściwymi zarządami obwodowymi³⁶.

W celu realizacji statutowych zadań organizacje rejonowe ZPP (lub obwodowe dla potrzeb rejonów) dokonywały wewnętrznego podziału pracy oraz tworzyły komórki i sekcje skupiające miejscowy aktyw. Najczęściej były to komisje (komitety, referaty) opieki społecznej, zajmujące się rozdziałem pomocy otrzymanej z obwodu, oraz koła referentów, dramatyczne i Młodych Patriotów Polskich. Spotykało się również Koła Przyjaciół Żołnierza Polskiego, które organizowały pomoc dla rodzin wojskowych i utrzymywały korespondencyjny kontakt z jednostkami wojskowymi. Poza tym nieliczne zarządy rejonowe posiadały inne jeszcze referaty, takie jak: szkolny, statystyczny, kulturalno-oświatowy, pracy, polityczno-propagandowy, zawodowo-przemysłowy czy imprezowy³⁷. I znowu — podobnie jak było to w przypadku omówionych już instancji — konieczna jest uwaga, że struktura organizacyjna zarządów rejo-

³⁶ „Wolna Polska” 1945, nr 15, s. 4.

³⁷ AAN, ZPP, sygn. 93, s. 100; sygn. 94, s. 14, 15; sygn. 113, s. 9, 10; sygn. 140, s. 36; sygn. 162, s. 56; sygn. 1176, s. 194; sygn. 1307, k. 1; sygn. 1639, s. 198; sygn. 1877, s. 32.

nowych odbiegała od schematu zaproponowanego przez ZG ZPP, była bardziej zróżnicowana i rzadko zawierała wszystkie wyszczególnione wyżej ogniwa.

Dość sporadycznie, ale jednak, zdarzało się tworzenie podrejonów, m. in. w sowchozach, cukrowniach lub małych — pod względem liczby Polaków — rejonach. Poza tym organizacyjną osobliwość stanowiło istnienie w obw. semipałatyńskim dwóch zarządów rejonowych podmiejskich³⁸. Z kolei dla innych, w których nie powstały zarządy rejonowe, tworzone funkcje pełnomocnika zarządu obwodowego na dany rejon. Tak się bowiem składało, że rozrzucenie ludności polskiej nie zawsze dawało możliwość wyboru zarządu rejonowego. W Kraju Stawropolskim rozwiązano ten problem, wyłaniając lokalne komitety ZPP, podporządkowane bezpośrednio zarządowi krajowemu, zaś w obw. stalinabadzkim — właśnie przez powołanie rejonowych przedstawicieli zarządu obwodowego ZPP³⁹.

Szereg zarządów rejonowych wyłaniało oddolnie, jak to miało miejsce np. w Ajaguzie (obw. semipałatyński), gdzie miejscowa komisja opieki społecznej zainicjowała powstanie ZPP, czy w obw. mołotowskim (dziś permski, RFSRR)⁴⁰. Wiele osób z terenu pisało listy do ZG ZPP z prośbą o zorganizowanie rejonowych placówek Związku. W praktyce tworzyli je jednak przeważnie przedstawiciele zarządów obwodowych (republikańskich) lub pełnomocnicy ZG ZPP⁴¹. Sposób, w jaki to czynili, był różny, np. w obw. semipałatyńskim wezwano na naradę ZPP znanych, cieszących się autorytetem w swych środowiskach obywateli z rejonów i w rezultacie odbytych z nimi rozmów powstały następnie zarządy rejonowe⁴².

Niektóre instancje ZPP szczebla rejonowego działały faktycznie jeszcze przed ich oficjalnym powołaniem. Przykładowo w Cimbaju (Karałpacka ASRR, Uzbecka SRR) kilku przyszłych aktywistów z własnej inicjatywy utrzymywało kontakty z zarządem republikańskim ZPP w Nukusie, sporządziło spis obywateli polskich, przeprowadziło akcję dodatkowej pomocy przyznanej przez rząd radziecki 5 kwietnia 1944 r. i równocześnie propagowało założenia ideowe ZPP. Dopiero w lipcu 1944 r. odbyły pierwsze zebranie organizacyjne⁴³.

³⁸ Tamże, sygn. 94, s. 133, 154; sygn. 162, s. 14, 16; sygn. 1907, s. 50, 67; sygn. 1920, s. 98.

³⁹ Tamże, sygn. 140, s. 36; sygn. 163, s. 1; sygn. 167, s. 60.

⁴⁰ Tamże, sygn. 74, s. 32; sygn. 127, s. 15; sygn. 162, s. 22; sygn. 1062, s. 79.

⁴¹ Tamże, sygn. 95, s. 50; sygn. 104, s. 20; sygn. 162, s. 64; sygn. 1057, s. 10; sygn. 1219, s. 38; sygn. 1233, nlb; sygn. 1322, s. 43; sygn. 1549, k. 124—125.

⁴² Tamże, sygn. 162, s. 10.

⁴³ Tamże, sygn. 114, s. 1.

Paradoksem jest, że na terenie podległym zarządowi obwodowemu w Moskwie instancje rejonowe ZPP tworzone jeszcze w końcu 1945 r.⁴⁴ Natomiast w niezbyt przecież odległym od stolicy ZSRR obwodzie iwanowskim już pod koniec 1944 r. we wszystkich rejonach istniały placówki Związku⁴⁵.

Warto nadmienić, że pewna liczba zarządów rejonowych powstała jeszcze przed utworzeniem na danym obszarze instancji obwodowych ZPP⁴⁶.

Ogólnie rzecz biorąc, tempo tworzenia organizacji rejonowych było w niektórych obwodach zbyt powolne, o czym z niepokojem i troską mówiono m.in. na Plenum ZG ZPP w dniu 13 kwietnia 1944 r. Także kontakty na linii zarząd obwodowy — rejon nie były początkowo najlepsze⁴⁷. Wynikało to z rozmaitych przyczyn obiektywnych i subiektywnych. Opóźnienia w tworzeniu rejonowych ogniw Związku wynikały też z faktu, że nie porozumiewano się z właściwymi gospodarzami terenu, tj. z władzami partyjnymi odpowiednich szczebli, bez zgody których niemożliwe było powołanie organizacji⁴⁸.

Rozwój sieci rejonowych instancji ZPP⁴⁹ obrazuje tab. 3.

Tabela 3

Zarządy rejonowe ZPP w ZSRR (1943—1946)

Data	Liczba placówek
20 kwietnia 1944 r.	ok. 200
marzec 1945 r.	317
maj 1945 r.	400
1946 r.	ok. 1000

Źródło: CA KC, ZPP, sygn. 216/9, k. 29; „Wolna Polska” 1945, nr 8—9, s. 6; nr 18, s. 4; 1946, nr 21—22, s. 5.

Wynika z niej jednoznacznie, że największą dynamikę wzrostu liczbowego zanotowano w końcowym okresie działalności Związku, czyli w latach 1945—1946.

Po raz kolejny, tym razem w odniesieniu do szczebla rejonowego, należy stwierdzić, że i z jego pracą było różnie, nie zawsze — czy dokładniej: dość rzadko — dobrze. Przykładem niech będzie choćby teren

⁴⁴ Tamże, sygn. 43, s. 31; sygn. 147, s. 1.

⁴⁵ Tamże, sygn. 105, s. 12.

⁴⁶ CA KC, ZPP, sygn. 216/6, k. 67.

⁴⁷ Tamże, k. 68.

⁴⁸ AAN, ZPP, sygn. 874, s. 26.

⁴⁹ Nieco inne dane zawiera zestawienie Jaroszyńskiego, *Struktura...*, s. 78.

podległy zarządowi obwodowemu ZPP w Kokandzie, na którym aż do konferencji aktywu ZPP w Samarkandzie (Uzbecka SRR), czyli do połowy 1944 r., nie prowadzono w rejonach w ogóle żadnej działalności, mimo istnienia organizacji od 1943 r.⁵⁰

Niektóre zarządy rejonowe koncentrowały swój wysiłek wyłącznie na prowadzeniu wąsko rozumianej akcji pomocy społecznej (tylko rozdział otrzymanych z zewnątrz środków materialnych), po zakończeniu której zawieszały działalność. Dopiero wizytacje przedstawicieli zarządu obwodowego lub centrali ZPP zmieniały ten niepokojący stan rzeczy⁵¹. Wielekroć wynikał on zresztą przeważnie z braku instrukcji o formach i kierunkach pracy. Kiedy zawodziła inicjatywa lokalna, liczono na wskazania instancji zwierzchnich, gdy zaś i te wykazywały bierność, cała działalność organizacyjna przejściowo zamierała. Na tym tle bardzo korzystnie prezentują się te zarządy rejonowe i obwodowe, którym nie była obca troska o samodzielne wypracowanie możliwie najwłaściwszego modelu pracy szczebla rejonowego ZPP. Wymienić tu należy m. in. zarząd obwodowy ZPP w Czernihowie (Ukraińska SRR), gdzie w tym celu ogłoszono konkurs na najlepiej pracujący zarząd rejonowy, oraz placówki Związku w Kurganie i Pietuchowie (obw. kurganski, RFSRR), które stanęły do współzawodnictwa⁵². Inny ciekawy styl pracy stosowano w Michałowce (obw. dżambulski, Kazachska SRR). W okresie letnim członkowie tutejszego zarządu rejonowego przeprowadzali zebrania ludności polskiej w polu, w przerwie obiadowej. Oprócz tego wysyłali do brygad gazetki „wędrowne” z informacjami o pracy ZPP. Każdy z siedmiu członków zarządu odpowiadał za konkretne pionierstwa. Ponadto organizowano rejonowe narady aktywu⁵³. Te ostatnie formy kontaktu były stosowane w zasadzie w większości rejonów.

Zarówno narady, odprawy, wspólne posiedzenia zarządów rejonowych, komisji opieki społecznej, kas wzajemnej pomocy i aktywistów, jak i udział przedstawicieli rejonów w obwodowych konferencjach ZPP, czy posiedzeniach zarządów obwodowych, przynosiły konkretne, pozytywne efekty w pracy organizacji. Wzajemne dzielenie się doświadczeniami, eliminowanie braków i niedociągnięć, usystematyzowanie pracy czy wreszcie uzyskanie wskazówek, instrukcji oraz wytyczenie zadań na najbliższą przyszłość, powodowały, że działalność szczebla rejonowego ZPP uzyskiwała nowy jakościowo wymiar⁵⁴.

⁵⁰ AAN, ZPP, sygn. 125, s. 82.

⁵¹ Tamże, sygn. 123, s. 18; sygn. 1041, s. 192.

⁵² Tamże, sygn. 19, s. 6; sygn. 1052, s. 91.

⁵³ Tamże, sygn. 1510, s. 176—179.

⁵⁴ Tamże, sygn. 66, s. 41; sygn. 88, s. 34; sygn. 94, s. 133; sygn. 96, s. 151; sygn. 155, s. 4; sygn. 158, s. 26; sygn. 171, s. 3; sygn. 1412, s. 69; sygn. 1498, s. 28; sygn. 1504, s. 33, 38; sygn. 1549, k. 2—3; sygn. 1640, s. 397; sygn. 1850, s. 25.

W obwodzie mołotowskim już od końca 1944 r. wprowadzono wszędzie zasadę comiesięcznego planowania pracy i jej rozliczania. Na podstawie otrzymywanych okresowych sprawozdań oraz opierając się na informacjach wyjeżdżających w teren członków zarządu obwodowego ZPP przesyłano zarządom rejonowym ocenę ich działalności za każdy miesiąc oraz wskazówki i uwagi na przyszłość⁵⁵.

Ważnym zadaniem zarządu rejonowego była piecza nad funkcjonowaniem kół ZPP. Nadzór i pomoc dla nich wyrażały się w niektórych ośrodkach w obowiązkowym uczestnictwie członków zarządu rejonowego w zebraniach kół, częściej zaś — w sporadycznych wizytach. Obie te formy sprzyjały jednak poznawaniu kłopotów i bolączek kół, udzielaniu im wskazówek oraz interwencjom, w przypadku gdy zaistniała taka potrzeba⁵⁶.

Bardziej lub mniej owocne wyniki pracy zarządów rejonowych zależały niemal wyłącznie od ludzi, którzy nimi kierowali. Z tego powodu ważne znaczenie posiadał odpowiedni ich dobór. Zadanie to brali na siebie przeważnie działacze ZPP szczebla obwodowego, którzy ustalali i reorganizowali składy personalne zarządów rejonowych. Ale czynili to niejednokrotnie bez zasięgania opinii i udziału najbardziej zainteresowanych, czyli miejscowej ludności polskiej⁵⁷.

Mimo że dla członków zarządów rejonowych ZPP nie przewidywano w zasadzie pensji, w niektórych ośrodkach udało się zapewnić im ekwiwalent pieniężny za pracę w ZPP. W obwodzie dżambulskim było zasadą, że zarząd obwodowy ustalał i zatwierdzał nieetatowych, stałych urzędników zarządów rejonowych. Ich liczba (1—3 osoby) i wynagrodzenie (350—500 rb. miesięcznie) zależały od wielkości danego skupiska polskiego⁵⁸. Takie rozwiązanie umożliwiało przyciągnięcie chętnych do pracy w Związku oraz stwarzało szansę większej niż dotąd troski z ich strony o sprawę ludności polskiej.

Z puli Zarządu Głównego ZPP w połowie 1945 r. wydzielono — dla ponad 400 zarządów rejonowych zaledwie 40 etatów dla przewodniczących (700 rb. miesięcznie)⁵⁹. Nie trzeba dodawać, jak daleka była ta liczba od zaspokojenia rzeczywistych potrzeb terenu, który nie zawsze mógł liczyć na społeczników, a tym samym w ograniczony sposób realizował na swym szczeblu nałożone nań zadania.

⁵⁵ Tamże, sygn. 146, s. 206.

⁵⁶ Tamże, sygn. 1504, s. 33; sygn. 1510, s. 178; sygn. 1640, s. 325.

⁵⁷ Tamże, sygn. 19, s. 4; Protokół nr 3 z 24 czerwca 1944 r., sygn. 1146, nlb; sygn. 1412, s. 69; sygn. 1498, s. 14; sygn. 1596, s. 2.

⁵⁸ Tamże, sygn. 96, s. 23—25; sygn. 1498, s. 14—15.

⁵⁹ Tamże, sygn. 447, k. 9; sygn. 451, s. 22.

KOŁO ZPP

Dyskusja wokół problemu tworzenia podstawowych jednostek organizacyjnych Związku, jakimi stały się koła, rozgorzała jeszcze na konstytucyjnym Zjeździe ZPP. Dziwne może to wydać się dziś, ale niektórzy działacze uważali wówczas koła za zbędne, przysparzające dodatkowej pracy organizacyjnej, której — według nich — było wtedy i tak wiele. Ostatecznie zwyciężył rozsądek. Słusznie uznano, że koła, zwłaszcza w małych środowiskach, będą jedyną formą organizacyjną dla ich objęcia wpływami ZPP, że odegrają ważną rolę kontrolną w pracy zarządów ZPP, że stanowiąc będą czynnik integrujący ludność z Polski oraz mobilizujący członków Związku do współpracy z instancjami ZPP⁶⁰.

W uchwale Zjazdu w sprawach organizacyjnych stwierdzono, że obowiązkiem kół jest „czuwanie nad należyтым zaspokajaniem materialnych, kulturalnych i innych potrzeb Polaków”. Miało to wyrażać się w opiece nad rodzinami żołnierzy polskich, dziećmi, niezdolnymi do pracy; w niesieniu pomocy w sprawach zatrudnienia zgodnie z kwalifikacjami, w organizacji i nadzorowaniu placówek opiekuńczo-wychowawczych i kulturalno-oświatowych ZPP, jak również w podejmowaniu lokalnych inicjatyw wobec instancji Związku i władz radzieckich⁶¹. Koła ZPP słusznie widziano jako „najlepszy środek utrzymania łączności narodowej, samokształcenia i współzycia”⁶².

Zgodnie z instrukcją ZG ZPP z marca 1944 r. koła ZPP, będące najniższymi ogniwami Związku, mogły być tworzone w tych miejscowościach, w których przebywało minimum 5 członków ZPP. Podlegały one właściwym zarządom rejonowym lub miejskim ZPP. W pracy swej miały kierować się instrukcjami i zaleceniami wyższych instancji Związku. Tworzenie ich winno być odbywać się początkowo drogą upoważnienia przedstawicieli istniejących już zarządów ZPP do przyjmowania członków Związku i poprzez powołanie w większych skupiskach trzyosobowych komitetów organizacyjnych. Po zorganizowaniu koła komitety te stanowiły — aż do momentu wyborów — tymczasowe zarządy kół. Zarząd Główny ZPP zalecał tworzyć koła w miejscach pracy Polaków (fabryki, kolchozy, sowchozy, instytucje państwowe), umożliwiając jednak przynależność do nich także osobom z zewnątrz, nie zorganizowanym w swoich zakładach pracy (sąsiedzi, rodziny). Kołami liczącymi 3—15 członków powinien być kierować jedynie przewodniczący, w większych

⁶⁰ CA KC, ZPP, sygn. 216/2, k. 34—36.

⁶¹ Tamże, k. 116, 117; AAN, ZPP, sygn. 57, s. 23.

⁶² AAN, ZPP, sygn. 1206, s. 1.

przewidywano istnienie trzyosobowego zarządu (przewodniczący, sekretarz, skarbnik), pracującego społecznie⁶³.

W praktyce koła powstawały bądź to w miejscach zatrudnienia członków, bądź też według zasady terytorialnej (dzielnica, obszar rady wiejskiej), zależnie od warunków lokalnych i liczby zrzeszonych w ZPP⁶⁴. W Karagandzie (Kazachska SRR) organizowano koła zarówno w miejscach pracy (kopalnie), jak i tzw. terenowe. Ułatwiało to udział w życiu organizacji także nie pracującym członkom ZPP⁶⁵. W Kraju Stawropolskim, gdzie istniały duże kłopoty komunikacyjne, a Polacy byli rozrzucony w wielu fermach, przekształcono niektóre koła w zarządy miejscowe przy równoczesnym zachowaniu kół fermowych⁶⁶. Inne niż w instrukcjach ZG ZPP rozwiązanie zastosowano również w sąsiednim Kraju Krasnodarskim. Ciężkie warunki komunikacyjne powodowały, że zarząd krajowy ZPP nie mógł na podległym mu terenie uzupełnić sieci organizacyjnej według klasycznej hierarchii: zarząd krajowy — rejonowy — koło. Stąd na dzień 31 grudnia 1945 r. istniało tam 10 zarządów rejonowych oraz 36 samodzielnych kół ZPP, związanych bezpośrednio z zarządem krajowym. Niektóre z nich miały nawet swych przedstawicieli w mniejszych punktach, gdzie stworzenie koła jako jednostki organizacyjnej było niecelowe. Poza tym brak wartościowego aktywów, specyficzna struktura społeczna przesiedlonej tu w 1944 r. ludności, oddalenie od centrów rejonowych, zmusiły zarząd krajowy do stworzenia systemu szefostw jednego ośrodka polskiego nad drugim. Zdarzało się również, że zarząd krajowy przenosił czasowo aktywistów rejonowych do zaniedbanych organizacyjnie skupisk dla wzmoczenia w nich pracy ZPP⁶⁷.

W obwodzie grodzieńskim (od 1957 r. Czeceńsko-Inguska ASRR, RFSRR), który należał do obszaru podległego zarządowi krajowemu ZPP w Stawropolu, istniały w ogóle jedynie trzy koła miejscowe, bez zarządów rejonowych. Koła ZPP bezpośrednio podległe zarządom obwodowym (republikańskim) spotykało się też m. in. w Gruzińskiej SRR, obw. karagandzkim i leninabadzkim⁶⁸.

Ciekawą formę kontaktu z najbardziej oddalonymi ośrodkami polskimi stosowano m. in. w obwodach Dżałał-Abad, kokczetawskim, semipałatyńskim i namangańskim. Na ogólnych zebraniach wybierano tam tzw. łączników (pełnomocników, mężów zaufania), których zadaniem było

⁶³ Tamże, sygn. 2, k. 44—45.

⁶⁴ CA; KC, ZPP, sygn. 216/34, k. 3; AAN, ZPP, sygn. 39, s. 84—85.

⁶⁵ AAN, ZPP, sygn. 38, s. 30; „Wolna Polska” 1945, nr 48, s. 4.

⁶⁶ AAN, ZPP, sygn. 1150, s. 58.

⁶⁷ Tamże, sygn. 129, s. 3.

⁶⁸ Tamże, sygn. 113, s. 10; sygn. 140, s. 36; sygn. 1153, s. 18; sygn. 1405, k. 2.

utrzymywać bezpośrednią więź między miejscową ludnością polską (głównie wiejską) a zarządami rejonowymi ZPP⁶⁹.

Tendencja do tworzenia kół fabrycznych wpłynęła na oddolne powstanie już w 1944 r. szeregu kół zawodowych, zrzeszających członków ZPP określonego zawodu. Z najczęściej spotykanych można wymienić następujące: pracowników służby zdrowia, nauczycieli, prawników, pracowników kultury, plastyków, drukarzy i litografów, pracowników poczty i urzędników, studentów oraz Młodych Patriotów Polskich (uczniów)⁷⁰.

Mimo że Wydział Organizacyjny ZG ZPP już w jesieni 1943 r. zalecał istniejącym zarządom terenowym ZPP, by szybko tworzyły koła, to jednak nie wszędzie realizowano wtedy to zadanie. Z materiału źródłowego wynika, iż brak kół ZPP był w początkowym okresie tworzenia organizacji zjawiskiem powszechnym, choć można by wymienić pewne wyjątki. I tak np. w Samarkandzie i Taszkencie uporano się z tym dość sprawnie, ale tylko w mieście, gdzie pierwsze koła powołano jeszcze w końcu 1943 r. W obwodzie natomiast nie było ich niemal do końca 1944 r. Stosunkowo szybko utworzono koła także w Ferganie (Uzbecka SRR) i Czkałowie (dziś Orenburg, RFSRR). Zarówno w Samarkandzie, jak i Taszkencie, powstanie kół zostało spowodowane rozdziałem pomocy materialnej (z bazy darów zagranicznych w Samarkandzie), co wymagało wyłonienia reprezentacji ludności polskiej i jej zewidencjonowania⁷¹. Generalnie jednak najniższe komórki ZPP były tworzone stosunkowo późno. W obwodzie kujbyszewskim (RFSRR) dopiero w drugim półroczu 1945 r. — po otrzymaniu instrukcji z ZG ZPP i w wyniku uchwał konferencji międzyobwodowej ZPP — przystąpiono do organizowania kół fabrycznych, terenowych i wiejskich⁷². Również późno, bo w 1945 r., koła terenowe pojawiły się w obwodach akmolińskim i pietropawłowskim (Kazachska SRR), co zdecydowanie ujemnie odbiło się na kontaktach zarządów obwodowych z członkami ZPP w odległych ośrodkach. Działaczy z obw. semipałatyńskiego dopiero konferencja międzyobwodowa w Alma-Acie (26 marca — 7 kwietnia 1945 r.) zobowiązała do zakładania kół, podejmując uchwałę w sprawie ożywienia tą drogą pracy ZPP. Podobną rolę odegrała wcześniejsza konferencja międzyobwodowa ZPP

⁶⁹ Tamże, sygn. 1549, k. 2, 3, 19, 27; Protokół zebrania z 2 lipca 1944 r. w „Rozwiesie”, sygn. 1650, nlb; sygn. 1762, k. 11; sygn. 1893, s. 252.

⁷⁰ Tamże, sygn. 94, s. 15; sygn. 1164, s. 9, 11; sygn. 1307, k. 1; sygn. 1381, k. 120; sygn. 1498, s. 76, 91; sygn. 1685, s. 14—22; sygn. 1830, s. 78; sygn. 1860, k. 76; sygn. 1907, s. 45; sygn. 1931, s. 36, 78; sygn. 1951, s. 78.

⁷¹ Tamże, sygn. 78, s. 158; sygn. 1731, k. 4; sygn. 1752, k. 6; sygn. 1779, Protokoły nr nr 4 i 5 ze stycznia 1944 r., nlb; sygn. 1862, s. 1, 7, 16, 36, 68; sygn. 886, k. 1.

⁷² „Wolna Polska” 1945, nr 39—40, s. 6.

w Czkałowie (10—15 lutego 1945 r.), która zaleciła objąć działalnością organizacyjną wszystkich członków właśnie poprzez tworzenie fabrycznych, terenowych i kołchozowych kół ZPP⁷³.

Zdarzało się, że koła nie powstawały z braku chętnych do kierowania nimi czy też na skutek działalności elementów opozycyjnych wobec ZPP (obw. kijowski)⁷⁴. W Kirowogradzie (Ukraińska SRR) świadomie zrezygnowano z utworzenia kół, gdyż członkowie ZPP z terenu miasta (49 osób) podlegali bezpośrednio opiece miejscowego zarządu obwodowego. Poza tym lokalny aktyw niechętnie odnosił się do idei tworzenia kół, wychodząc z założenia, że wystarczą komisje opieki społecznej. Wobec bardzo trudnej sytuacji materialno-bytowej ludności z Polski zakres działania tych komisji wydawał się im najważniejszy⁷⁵. Także w obw. połtańskim (Ukraińska SRR) poprzestano na zorganizowaniu sieci zarządów rejonowych. Koła zakładał tutaj dopiero latem 1945 r. instruktor ZG ZPP⁷⁶. Swoisty rekord ustanowiono w Bijsku (Kraj Ałtajski, RFSRR), gdzie koła ZPP tworzone w 1946 r. niemal w przededniu repatriacji. Nie jest to zresztą przykład odosobniony, bowiem akcja repatriacyjna szczególnie ożywiła pracę ZPP, przyczyniając się m. in. właśnie do powstawania kolejnych placówek Związku, do odkrywania nowych polskich skupisk⁷⁷.

Zasadniczo koła były powoływane przez przedstawicieli zarządów rejonowych, obwodowych, krajowych i ZG ZPP. Początkowo odbywało się to przeważnie w ten sposób, że na ogólnych zebraniach zainteresowanych obywateli polskich wyłaniano Komisję Inicjatywną, a następnie — po zwerbowaniu członków — wybierano władze. W okresie późniejszym koła tworzone od razu na pierwszych ogólnych spotkaniach organizacyjnych ludności polskiej z delegatami wyższych instancji Związku. Przedstawiali oni cele i zadania ZPP oraz udzielali wskazówek co do pracy kół⁷⁸. Tego rodzaju akcja nie wszędzie przebiegała bez trudności. Oto np. w Magnitogorsku (obw. czelabiński) czy Ferganie władze radzieckie nie zgadzały się na organizowanie kół i nie dopuszczały do zebrań ludności polskiej w przedsiębiorstwach i w terenie aż do kwietnia 1944 r.⁷⁹

ZG ZPP przywiązywał dużą wagę do pracy kół. Dopiero jednak w 1945 r. „Wolna Polska” (nr 10) zamieściła obszerny artykuł o ich zadaniach i formach działalności. Wskazywano w nim na konieczność opra-

⁷³ AAN, ZPP, sygn. 924, s. 60—62; sygn. 1431, s. 5; sygn. 1519, s. 13; sygn. 1622, k. 1; sygn. 1640, s. 399—402; sygn. 1644, s. 36.

⁷⁴ Tamże, sygn. 1285, s. 1.

⁷⁵ Tamże, sygn. 1295, s. 1, 67.

⁷⁶ Tamże, sygn. 156, s. 4; sygn. 1248, s. 53; sygn. 1334, s. 19—20.

⁷⁷ Tamże, sygn. 874, s. 27; sygn. 1620, k. 29.

⁷⁸ Tamże, sygn. 104, s. 45—46; sygn. 1549, k. 124, 125, 129.

⁷⁹ Tamże, sygn. 73, s. 47; sygn. 91, s. 106.

cowywania miesięcznych planów zamierzeń i składania sprawozdań z ich realizacji (dla wyższych instancji). Zalecano organizować cotygodniowe zebrania członków i omawiać na nich m. in. problemy związane z warunkami ich pracy i bytu. Podkreślano potrzebę aktywizacji wszystkich członków koła w działalności kulturalno-oświatowej, opiekuńczej i kontrolnej. Zdobytymi doświadczeniami należało dzielić się na comiesięcznych zebraniach szefów kół, za zwoływanie których czyniono odpowiedzialną nadrzędną instancję ZPP (zarząd rejonowy lub miejski).

Należy dodać, że polskojęzyczna prasa w ZSRR popularyzowała na swych łamach przykłady dobrej pracy kół, piętnowała złą, czy wreszcie — nawoływała do tworzenia kół wszędzie tam, gdzie dotąd jeszcze nie istniały⁸⁰.

Naturalnie, nie wszystkie koła pracowały w sposób zadowalający. Można wymienić przykłady bardzo wielu takich, które miały charakter raczej formalny, ograniczały się do przyjmowania członków i tylko sporadycznie organizowały zebrania, nie mówiąc o podejmowaniu konkretnych akcji. Niekiedy powodem takiej sytuacji był ogólny brak zainteresowania pracą Związku, ciężkie warunki materialne ludności, ciągła fluktuacja i niefortunny dobór kadr, czy okresowo — silne mrozy⁸¹. Były, oczywiście, dobrze i bardzo dobrze działające koła, podejmujące wszelkie sprawy życia i pracy Polaków w ZSRR, nie obawiające się stanąć z innymi do organizacyjnego współzawodnictwa⁸².

W całokształcie ich działalności ważne znaczenie posiadał obustronny ścisły kontakt z instancjami nadrzędnymi, zwłaszcza obwodowymi. Instancje te, jeśli dobrze rozumiały i wypełniały swe zadania, obsługiwały zebrania kół i wizytowały je, organizowały okresowe spotkania, seminaria i konferencje aktywu. Służyły one wymianie doświadczeń, ustalaniu planów pracy, przyczyniały się do ożywienia działalności istniejących kół i tworzenia nowych. Aktyw wyższych instancji ZPP pomagał kołom w nawiązywaniu kontaktów z władzami radzieckimi i w zakładach pracy, niósł pomoc organizacyjną, inspirował akcje samopomocowe. Niektóre zarządy obwodowe obligowały swych członków do stałej opieki nad przydzielonymi kołami, w innych (np. w Czardżou, Turkmeńska SRR) istniały sekcje kół rejonowych i fabrycznych (Kzył-Orda, Kazachska SRR) bądź wydziały organizacyjno-instruktorskie dla kierowania pracą

⁸⁰ „Wolna Polska” 1945, nr 13, s. 4; nr 14, s. 4; nr 42, s. 4.

⁸¹ AAN, ZPP, sygn. 82, s. 27; sygn. 91, s. 1; sygn. 94, s. 140; sygn. 121, s. 97; sygn. 123, s. 38; sygn. 172, s. 39; sygn. 1018, s. 45; sygn. 1236, s. 2; sygn. 1322, s. 144; sygn. 1471, s. 22.

⁸² Tamże, sygn. 877, s. 10—14; sygn. 923, s. 15—17; sygn. 1052, s. 88, 89, 92—93, 124—125; sygn. 1590, s. 110; sygn. 1920, s. 98, 113.

tych kół (Osz, Kirgiska SRR)⁸³. W trosce o coraz lepsze obsługiwane kół komasowano niekiedy mniejsze placówki, tworząc większe (Frunze, Kirgiska SRR)⁸⁴.

Przedstawiciele zarządów obwodowych, odwiedzający koła fabryczne i terenowe, osobiście spotykali się z ludnością polską, przekazywali jej bieżącą informację, odpowiadali na pytania. Ten bezpośredni kontakt był owocny głównie z tego powodu, że obywatele o wiele chętniej wypowiadali się w swoich osobistych i szerszych sprawach na forum koła niż na masówkach z udziałem członków ZPP np. z całego miasta. Przedstawiciele zarządów obwodowych witali u siebie z zadowoleniem nie tylko Polacy, lecz również administracja zakładów, w których ci pracowali. Dzięki bowiem ingerencji czy mediacji aktywistów obwodowych ZPP często likwidowano w zarodku nieporozumienia, jakie miały miejsce w fabrykach i instytucjach na linii pracodawca — ludność z Polski⁸⁵.

Zarząd obwodowy w Nieżynie (Ukraińska SRR) wziął pod bezpośrednią opiekę słabo pracujące koła i zreorganizował składy ich zarządów, dobierając nowych ludzi zarówno spośród miejscowych Polaków, jak i przesiedlając w tym celu społeczników z innych rejonów. Dalszą pracę tych kół kontrolował poprzez wysyłanie do nich własnego aktywów lub działaczy niższych szczebli⁸⁶. Jak istotne to były kroki, niech świadczy fakt, że przy braku bliższego kontaktu z kołami ze strony wyższych instancji ZPP, wyraźnie słabło natężenie ich pracy, a niektóre w ogóle podupadały⁸⁷. W tym kontekście znamienne i godne odnotowania są odolne próby delegowania przez koła swych przedstawicieli dla utrzymania bliskiej łączności z obwodowymi placówkami ZPP⁸⁸.

Nie wszędzie, niestety, koła ZPP prowadziły szeroką działalność w tych dziedzinach, które wymieniono w uchwałach Zjazdu i późniejszych wytycznych aparatu wykonawczego ZG ZPP. Najwięcej miejsca i czasu zajmowała im bez wątpienia opieka społeczna. Doprowadzało to wielokroć do takich sytuacji, że zarządy kół przejmowały faktycznie funkcje komisji opieki społecznej i czyniły to nieraz z dużym powodzeniem⁸⁹. Zdarzało się jednak i tak, że komisje te brały na siebie cały

⁸³ Tamże, sygn. 57, s. 19—23; sygn. 82, s. 27, 29, 30; sygn. 88, s. 46, 143, 147; sygn. 94, s. 36; sygn. 152, s. 118; sygn. 940, s. 37; sygn. 1018, s. 100, 301, 322—356; sygn. 1353, s. 13; sygn. 1504, s. 33; sygn. 1510, s. 178; sygn. 1534, k. 7; sygn. 1587, k. 1; sygn. 1618, s. 324; sygn. 1640, s. 325; sygn. 1738, k. 1; sygn. 1872, k. 1; sygn. 1931, s. 50, 78; „Wolna Polska” 1945, nr 36, s. 4.

⁸⁴ Tamże, sygn. 94, s. 15.

⁸⁵ Tamże, sygn. 88, s. 46.

⁸⁶ Tamże, sygn. 1266, s. 2.

⁸⁷ Tamże, sygn. 39, s. 84, 85, 87; sygn. 43, s. 6.

⁸⁸ Tamże, sygn. 1345, s. 326—327.

⁸⁹ Tamże, sygn. 59, s. 19; sygn. 77, s. 61. Należy wyjaśnić, że komisje opieki społecznej nie istniały przy wszystkich kołach ZPP.

ciężar spraw pomocy, a wtedy koła nie widziały już dla siebie innych możliwości działania, choć pozostawało przecież pole do popisu na niwie polityczno-wychowawczej czy kulturalno-oświatowej⁹⁰.

Ważną w sensie politycznym funkcją kół było opiniowanie podań o pomoc, kierowanych przez indywidualnych petentów do komisji opieki społecznej. Niektóre obwodowe komisje nie rozpatrywały ich w ogóle, jeśli nie posiadały rekomendacji najniższych ogniw ZPP⁹¹. Takie wymagania wprowadziły początkowo nieco zamętu jednakże równocześnie wzmocniły prestiż i rangę koła ZPP.

Rozwój liczbowy kół ZPP ilustruje tab. 4. Wynika z niej, iż — podobnie, jak to już było w przypadku wyższych instancji — najbardziej intensywny ich rozwój przypadął na lata 1945—1946. Dopiero wtedy Związek dotarł do szerokich rzesz ludności polskiej w ZSRR, do niemal wszystkich znanych aktywowi ZPP jej skupisk.

Tabela 4

Koła ZPP w ZSRR 1944—1946. Rozwój liczbowy

Data	Liczba kół
kwiecień 1944 r.	kilkaset
marzec 1945 r.	ponad 1000
czerwiec 1945 r.	1231
1946 r.	ponad 3000

Źródło: AAN, ZPP, sygn. 716, s. 214; „Wolna Polska” 1944, nr 14—15, s. 6; 1945, nr 8—9, s. 6; 1946, nr 21—22, s. 2.

Na zakończenie tych uwag należy podkreślić, że tam gdzie istniały i rzeczywiście działały koła ZPP, warunki pracy i życia ludności polskiej były przeważnie znacznie lepsze niż w tych ośrodkach, gdzie organizacje przez długi czas nie było w ogóle⁹².

KOMISJE REWIZYJNE

Prowadzenie przez zarządy ZPP i komisje opieki społecznej działalności finansowej i rozdawnictwa środków materialnych wymagało usta-

⁹⁰ Niektóre zarządy kół posiadały wyodrębnione sektory pracy kulturalno-oświatowej i polityczno-propagandowej, tamże, sygn. 55, s. 239; sygn. 93, s. 92.

⁹¹ Tamże, sygn. 81, s. 133; sygn. 92, s. 24; sygn. 824, s. 15.

⁹² „Wolna Polska” 1945, nr 15, s. 4.

nowienia kontroli nad nimi. Było to tym bardziej konieczne, że stały niedobór żywności, odzieży i innych artykułów powszechnego użytku mógł wpłynąć na powstawanie nadużyć. Instytucjami, które winny były czuwać nad niedopuszczeniem do tego bądź nad likwidacją już zaistniałych nieprawidłowości w sektorze finansowo-gospodarczym ZPP, miały być komisje rewizyjne. Zgodnie z uchwałą Zjazdu ZPP winny były one zostać powołane dopiero po okresie „kadencji” zarządów komisarycznych, czyli podczas kampanii wyboru władz Związku wszystkich szczebli⁹³. Pewne informacje-zalecenia, dotyczące komisji rewizyjnych, zawierała *Instrukcja w sprawie zbierania składek członkowskich*⁹⁴. Stwierdzono w niej, że komisja rewizyjna ma prawo przeprowadzić w każdej chwili rewizję finansową działalności ogniw ZPP. Zarządy Związku winny były przedstawić na każde żądanie komisji rewizyjnej wszystkie dokumenty i udzielić wyjaśnień niezbędnych dla przeprowadzenia rewizji.

W praktyce okazało się, że to właśnie zarządy ZPP w zasadzie częściej niż komisje rewizyjne inspirowały działalność kontrolną.

Tryb powoływania terenowych komisji rewizyjnych i zakres ich działania miała określić oddzielna instrukcja ZG ZPP. Czy została wydana? Trudno ustalić. W materiałach źródłowych nie udało się jej odnaleźć⁹⁵. Na posiedzeniu Prezydium ZG ZPP w dniu 11 maja 1944 r. zobowiązano kierownika Wydziału Organizacyjnego do opracowania projektu dopełnienia instrukcji organizacyjnej ZG ZPP rozdziałem o komisjach rewizyjnych w terenie⁹⁶, ale i o rezultatach tych zamierzeń brakuje informacji.

Życie organizacyjne w terenie wymagało istnienia komisji rewizyjnych, stąd w praktyce tworzone je w zasadzie na wszystkich szczeblach (choć nie wszędzie) bądź jako doraźne, bądź jako stałe instytucje⁹⁷. Sposób ich powoływania bywał różny. Istniały więc stałe komisje rewizyjne wyłonione na konferencjach obwodowych ZPP w 1945 r. (Nieżyn, Kirowograd), na ogólnych zebraniach ludności (Czardżou). Pracowały też doraźne komisje rewizyjne powoływane m. in. przez instruktorów ZG ZPP w czasie wizytowania terenu bądź — z ich inspiracji — przez niektóre zarządy obwodowe i republikańskie ZPP (Charków, Czernihów, Dżambuł, Karaganda)⁹⁸. Komisje te podejmowały działalność kontrolną w sytuacji już zaistniałych nadużyć.

⁹³ AAN, ZPP, sygn. 886, k. 19.

⁹⁴ Tamże, k. 488.

⁹⁵ Tamże, sygn. 2, k. 59. Część winy za taką sytuację zapewne ponosi mało aktywna Centralna Komisja Rewizyjna ZPP.

⁹⁶ CA KC, ZPP, sygn. 216/9, k. 60.

⁹⁷ AAN, ZPP, sygn. 172, s. 38.

⁹⁸ Tamże, sygn. 77, s. 45; sygn. 82, s. 31; sygn. 89, s. 137—140; sygn. 113, s. 108—109; sygn. 124, s. 15; sygn. 149, s. 4—6; sygn. 150, s. 5; sygn. 781, s. 2; sygn. 1266, s. 46—49; sygn. 1874, nlb; CA KC, ZPP, sygn. 216/47, k. 2.

Ważnym dorobkiem niektórych komisji rewizyjnych (stałych) było opracowanie dla lokalnych potrzeb ZPP i komisji opieki społecznej zasad prawidłowego prowadzenia dokumentacji i księgowości oraz organizowanie zebrań instruktażowych z udziałem zainteresowanych⁹⁹. Tego rodzaju pomoc zawdzięczano osobom znającym — z racji wykształcenia lub wykonywanego zawodu — przepisy biurowe. W rezultacie ich społecznej pracy eliminowano szereg niedokładności i nieprawidłowości w dokumentacji finansowej ZPP.

Komisje rewizyjne przedkładały na ogólnych zebraniach Polaków lub na konferencjach aktywu ZPP odpowiednie wnioski w sprawie udzielenia absolutorium dla zarządów ZPP i komisji opieki społecznej¹⁰⁰.

Szczególnie ożywiony okres pracy komisji rewizyjnych związany był z ostatnim etapem działalności ZPP w ZSRR (1945—1946). Tam, gdzie one jeszcze wówczas nie istniały, wybierano je na ogólnych zebraniach ludności. W rejonach powoływano w ich skład 3—5 osób (w tym obowiązkowo jeden księgowy), zaś w obwodach 7 osób (dwóch księgowych). Rezultaty ich rewizji podawano do publicznej wiadomości¹⁰¹.

O tym, jak ważną rolę odegrały komisje rewizyjne w zapobieganiu i likwidowaniu machinacji i nieprawidłowości w gospodarce finansowej i przy rozdziale pomocy materialnej, niech świadczy fakt, że brak społecznej kontroli sprzyjał powstawaniu nadużyć, z czego skrzętnie korzystali spekulanci i oszuści¹⁰².

Przedstawiona struktura terenowych ogniw ZPP sprawdziła się w codziennej działalności organizacyjnej. Zaslugą aktywu Związku było umiejętne dostosowywanie jej do potrzeb i możliwości poszczególnych skupisk polskich. Rozbudowanie jej tam, gdzie istniały ku temu warunki, zaowocowało przyciągnięciem do pracy społecznej sporej grupy ludzi. Ich zaangażowanie wydatnie wzbogaciło efekty działalności aktywu etatowego ZPP.

Ulokowanie zarządów ZPP w ośrodkach radzieckiej administracji rejonowej i obwodowej ułatwiało kontakty z lokalnymi władzami, co niewątpliwie sprzyjało rozwojowi codziennej pracy ZPP. Zasadnicza część zarządów w terenowych ZPP — poza obwodowymi — powstała stosunkowo późno, gdyż dopiero w 1945 r. Tym samym opóźniło się dotarcie do rozrzuconych skupisk polskich z pomocą materialną, z ofertą pracy politycznej i kulturalno-oświatowej.

⁹⁹ AAN, ZPP, sygn. 874, s. 36, 37; sygn. 1874, nłb.

¹⁰⁰ Tamże, sygn. 149, s. 4—6; sygn. 169, s. 39; CA KC, ZPP, sygn. 216/47, k. 2.

¹⁰¹ AAN, ZPP, sygn. 88, s. 34; sygn. 139, s. 7—8; sygn. 146, s. 207.

¹⁰² Tamże, sygn. 6, k. 44—46; sygn. 777, k. 12, 15.

ANEKS

Wykaz zarządów obwodowych ZPP w ZSRR

Siedziba	Data powstania
1	2
I. Armeńska SRR Erewań	10 IX 1944 r.
II. Azerbejdżańska SRR Baku	1944 r. [?]
III. Gruzjińska SRR Kutaisi Staliniri (dziś Cchinwali) Tbilisi	8 VI 1944 r. IV 1944 r. [?] 29 IX 1943 r.
IV. Kazachska SRR Akmolińsk (dziś Celinograd) Aktiubińsk Alma-Ata Czymkent Dżambuł Guriew Karaganda Kokczetaw Kustanaj Kzył-Orda Pawłodar Pietropawłowski Semipałatyńsk Turkiestan Uralsk Ust'-Kamienogorsk Usz-Tobe	20 XII 1943 r. IV 1944 r. [?] 21 IV 1944 r. 19 I 1944 r. XII 1943 r. 17 VI 1944 r. 28 II 1944 r. IX 1944 r. IV 1944 r. [?] 20 IX 1944 r. 13 VIII 1944 r. 31 VII 1944 r. IV 1944 r. 1945 r. [?] 1945 r. [?] 13 VI 1945 r. 22 V 1945 r.
V. Kirgiska SRR Dżałał-Abad Frunze Osz Przewalsk Tałas	19 III 1944 r. 10 II 1944 r. 21 I 1944 r. 1 I 1945 r. VI 1944 r. [?]
VI. Litewska SRR Wilno	23 IX 1944 r.
VII. Rosyjska FSRR Abakan Archangielsk Barnał	XII 1944 r. 1943/1944 r. XI 1943 r.

1	2
Czeboksary	IV 1944 r. [?]
Czelabińsk	1 X 1943 r.
Czkałów (dziś Orenburg)	V 1944 r. [?]
Czyta	IX 1944 r.
Gorki	IV 1944 r. [?]
Iwanowo	15 VIII 1943 r.
Iżewsk	3 III 1944 r.
Jakuck	XI 1943 r.
Jarosław	13 VIII 1944 r.
Joszkar-Oła	24 XI 1943 r.
Kazań	X 1943 r. [?]
Kemerowo	X 1944 r.
Kirów	X 1943 r.
Kostroma	II 1945 r.
Krasnodar	XI 1944 r.
Krasnojarsk	XI 1943 r. ?
Kujbyszew	IV 1944 r. ?
Kurgan	VIII 1944 r.
Machaczkała	1944 r.
Mołotow (obecnie Perm)	15 X 1943 r.
Moskwa	IX 1943 r.
Nalczyk	1945 r.
Nowosybirsk	25 VII 1944 r. ?
Nowy Oskoł	VIII 1944 r.
Omsk	18 VIII 1943 r.
Penza	20 II 1944 r.
Rostów	27 XI 1944 r.
Sarańsk	26 XII 1943 r.
Saratów	IX 1943 r. ?
Stalingrad (dziś Wołgograd)	2 VI 1944 r.
Stawropol	22 X 1944 r.
Swierdłowsk	IV 1944 r. ?
Syktywkar	IX 1943 r.
Tajszet, potem Tułun	XII 1943 r.
Tambów	1 IX 1944 r.
Tiumeń	XII 1944 r.
Tomsk	19 V 1944 r.
Ufa	10 I 1944 r.
Uljanowsk	V 1944 r. ?
Włodzimierz	IV 1945 r. ?
Wołogda	11 VI 1944 r.
Woroneż	1 IV 1945 r.

VIII. Tadżycka SRR

Leninabad	X 1943 r.
Stalinabad (dziś Duszanbe)	18 XII 1943 r.

1	2
<hr/>	
IX. Turkmeńska SRR	
Aszchabad	IV 1944 r. [?]
Czardżou	V 1944 r.
Krasnowodzki	I 1945 r.
Mary	8 IV 1944 r.
<hr/>	
X. Ukraińska SRR	
Charków	VIII 1944 r.
Chersoń	12 IV 1945 r.
Czernihów	X 1944 r.
Czortków	V 1945 r.
Dniepropietrowsk	1 IV 1945 r.
Drohobycz	III 1945 r.
Kijów	15 I 1945 r.
Kirowograd	14 IV 1945 r.
Lwów	22 IX 1944 r.
Mikołajów	22 XI 1944 r.
Odessa	27 X 1944 r.
Połtawa	X 1944 r.
Stalino (dziś Donieck)	20 I 1945 r.
Stanisławów (dziś Iwano-Frankowsk)	11 I 1945 r.
Sumy	1 VI 1945 r.
Winnica	20 IV 1945 r.
Woroszyłowgrad	II 1945 r.
Zaporoże	30 XII 1944 r.
<hr/>	
XI. Uzbecka SRR	
Andiżan	XI 1943 r. [?]
Biegowat	1944 r.
Buchara	IV 1944 r. [?]
Fergana	21 XI 1943 r.
Karszy	8 VIII 1944 r.
Kokand	26 XII 1943 r.
Namangan	20 IV 1944 r.
Nukus	26 XII 1943 r.
Samarkanda	20 IX 1943 r.
Taszkent	10 VIII 1943 r.
Urgencz	XII 1943 r.
<hr/>	

Źródło: CA KC, ZPP, sygn. 216/9, k. 31, 32, 33, 35, 59; AAN, ZPP, sygn. 33, s. 31; sygn. 32, s. 139; sygn. 34, s. 5, 154; sygn. 44, s. 36; sygn. 54, s. 5; sygn. 55, s. 261; sygn. 65, s. 29, 68; sygn. 73, s. 3; sygn. 93, s. 79; sygn. 97, s. 47; sygn. 101, s. 70; sygn. 104, k. 7—10; sygn. 107, s. 19—20; sygn. 109, s. 10; sygn. 110, s. 23; sygn. 114, s. 18, 48; sygn. 121, s. 88; sygn. 125, s. 1, 67; sygn. 128, s. 88; sygn. 125, s. 1, 67; sygn. 128, s. 43; sygn. 129, s. 81; sygn. 137, s. 42; sygn. 140, s. 35; sygn. 159, s. 14; sygn. 162, s. 10; sygn. 166, s. 23; sygn. 174, s. 7; sygn. 176, s. 24; sygn. 177, s. 8—13; sygn. 178, s. 1; sygn. 184, s. 132; sygn. 761, s. 104; sygn. 794, s. 12;

sygn. 956, s. 143; sygn. 988, s. 52; sygn. 1008, s. 86; sygn. 1018, s. 59; sygn. 1050, nlb; sygn. 1062, s. 1; sygn. 1096, k. 1; sygn. 1108, k. 70; sygn. 1119, s. 44; sygn. 1126, s. 2; sygn. 1146, nlb; sygn. 1150, s. 21; sygn. 1205, s. 4; sygn. 1214, nlb; sygn. 1232, s. 22; sygn. 1235, s. 19; sygn. 1248, s. 45, 46, 50, 51, 52, 53; sygn. 1250, s. 31—32; sygn. 1253, s. 1; sygn. 1304, s. 1, 11; sygn. 1314, s. 33; sygn. 1322, s. 209; sygn. 1344, s. 1; sygn. 1358, s. 69; sygn. 1361, s. 53; sygn. 1371, s. 201; sygn. 1381, k. 1, 2, 106; sygn. 1404, s. 1; sygn. 1425, s. 2; sygn. 1428, s. 91; sygn. 1437, s. 258; sygn. 1454, nlb; sygn. 1470, s. 44; sygn. 1519, s. 1; sygn. 1587, k. 1; sygn. 1596, s. 1; sygn. 1624, nlb; sygn. 1656, k. 2; sygn. 1731, k. 4; sygn. 1749, k. 2; sygn. 1762, k. 1; sygn. 1774, s. 5; sygn. 1779, nlb; sygn. 1830, s. 148; sygn. 1882, nlb; sygn. 1875, s. 41; sygn. 1884, s. 409; sygn. 1907, s. 42; sygn. 1932, k. 2; sygn. 1950, s. 37; sygn. 1963, s. 133; *Archiwum Ruchu Robotniczego*, t. II, Warszawa 1975, s. 71—75; „*Wolna Polska*” 1945, nr 48, s. 4.

Albin Głowacki

LA STRUCTURE, LE DOMAINE DE L'ACTIVITÉ
ET LE NOMBRE DES ORGANISATIONS LOCALES
DE L'UNION DES PATRIOTES POLONAIS À L'UNION SOVIÉTIQUE

La réalisation des principes de l'Union des Patriotes Polonais à l'Union Soviétique dépendait en particulier du bon fonctionnement de ses organisations locales. C'est alors que déjà en 1943 l'on a commencé la création des régies conformément à la division administrative soviétique. En premier lieu on a créé les organisations au niveau d'obwód, après les régies concernant la région, la ville et les cercles de l'Union des Patriotes Polonais. La structure intérieure des organismes en question était fort différente. Cela dépendait des besoins locaux et des possibilités. L'analyse quantitative du réseau de l'Union des Patriotes Polonais dans le terrain (présentée sous forme de tableau) permet de constater que seulement dans les années 1945—1946 l'Union fonctionnait parmi les groupes de Polonais dont il était informé.